Nadieszda Kizenko, *A Prodigal Saint: Father John of Kronstadt and the Russian People*, Penn State University Press: University Park, PA, 2000.

Τι είναι ένας άγιος; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του; Πώς μπορεί να αποκτήσει κανείς την αγιότητα, ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή; Οι Έλληνες ίσως θεωρούν εαυτούς ειδικούς επί της αγιότητας, καθώς πιστεύουν ότι οι περιστάσεις της ιστορίας του έθνους, αλλά και ο γεωγραφικός τους χώρος εμπνέουν ιδιαίτερα την αγιότητα. Άλλωστε η Ελλάδα είναι η χώρα «ηρώων και αγίων». Έτσι αρχικά η απάντηση στα ερωτήματα αυτά ίσως μας φαίνεται απλή: η αγιότητα είναι ανοικτή σε οποιονδήποτε ακολουθεί πιστά το λόγο του Θεού και έχει τη χάρη Του. Μια ιστορική αναδρομή όμως, θα έδειχνε γρήγορα ότι κάποιες κατηγορίες ανθρώπων έχουν αξιωθεί με μεγαλύτερο μερίδιο αγιότητας.

Μία πλειάδα αγίων των πρωτοχριστιανικών αιώνων προέρχεται από τις στρατιές των μαρτύρων της πίστεως, όπερ αναμενόμενον. Από εκεί και πέρα τα Μηναία βρίθουν από αντιπροσώπους της εξουσίας, όπως αυτοκράτορες και αυτοκρατόρισσες, βασιλείς και βασίλισσες, πρίγκηπες και πριγκίπισσες, ιεράρχες και πλήθος ασκητών, με η χωρίς αρχιερατικό αξίωμα. Υπάρχει μάλιστα ένα παράδοξο όσον αφορά την απουσία από τους αριθμούς των αγίων μιας κοινωνικο-επαγγελματικής ομάδας που θα περίμενε κανείς να έχει κάνει μεγάλες συμβολές στην αγιότητα. Πρόκειται για τον Ορθόδοξο ενοριακό έγγαμο κλήρο. Στη Ρωσία, για παράδειγμα, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, εννιακόσια χρόνια μετά τον εκχριστιανισμό της χώρας, ούτε ένας ιερέας δεν είχε ανακηρυχθεί άγιος (!).

Το παράδοξο αυτό επιχειρεί να ερμηνεύσει η Ναντιέζντα Κιτσένκο, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στο Όλμπανυ, με τη μονογραφία της για τον Ιωάννη της Κρονστάνδης. Το βιβλίο που τιτλοφορείται «Ένας Άσωτος Άγιος: Ο Πατήρ Ιωάννης της Κρονστάνδης και ο Ρωσικός Λαός», είναι πολύ περισσότερο από έναν «βίο αγίου» ή μία στατική περιγραφή του χαρακτήρα, των αρετών και των έργων του διασημότερου αγίου της νεότερης Ρωσίας. Εκτός από τις ιδέες, τους νεωτερισμούς, τα συγγράμματα, τους αγώνες και τις αγωνίες του Ρώσου ιερωμένου, η Κιτσένκο εξετάζει εκτενώς τις πολλές διαφορετικές εκδοχές της ζωής του που αντιστοιχούν σε διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Η Ρωσο-αμερικανίδα ιστορικός αναπτύσσει ένα πολυδιάστατο πορτραίτο

του πατρός Ιωάννη μέσω του οποίου διεισδύει στο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην όψιμη τσαρική Ρωσία, στη λαϊκή πίστη, στη σημασία του φύλου στη θρησκευτικότητα, στους συσχετισμούς μεταξύ Εκκλησίας, αγιότητας και πολιτικής. Η συγγραφέας αναζητεί τα εν γένει χαρακτηριστικά της αγιότητας στη σύγχρονη εποχή. Καθ' οδόν, ανακαλύπτει τάσεις της σύγχρονης αγιότητας που ξεπερνούν τα όρια της Ρωσίας, όπως η αύξουσα σημασία ιερέων (εν αντιθέσει προς μοναχούς ή επισκόπους) για τον καθορισμό των λαϊκών μορφών λατρείας, αλλά και τη διαλεκτική σχέση μεταξύ σύγχρονης αγιότητας και δημοσιότητας, πολιτικής, μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Το πρώτο κεφάλαιο σκιαγραφεί την ταπεινή προέλευση του Ιωάννη Σεργκίεφ, γιού ενός ημιμαθούς νεωκόρου από την υπερβόρεια επαρχία του Αρχάνγκελσκ μέχρι τις ανώτερες σπουδές του (με υποτροφία) στη Θεολογική Σχολή της Αγίας Πετρουπόλεως. Οι πρώτες βασικές επιλογές του νεαρού Ιωάννη δεν είναι όλες τυπικές για ανθρώπους που ακολουθούν το ιερατικό επάγγελμα στη Ρωσία των μέσων του 19ου αι. Όπως και άλλοι απόφοιτοι των θεολογικών σχολών, ο Ιωάννης «κληρονομεί» το πόστο του το 1855 από τον πεθερό του, πρωτοπρεσβύτερο στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ανδρέα στο νησάκι της Κρονστάνδης που φύλασσε την πρωτεύουσα των Ρομανώφ στον Φινλανδικό Κόλπο. Ξεχωρίζει όμως από τους συναδέλφους του, όταν λαμβάνει την ανήκουστη για έγγαμο ιερέα και δυσάρεστη για τη συζυγό του απόφαση να τηρήσει έναν «πνευματικό» μόνον «γάμο», δηλαδή να μείνει διά βίου παρθένος. Το ημερολόγιό του αποκαλύπτει μία κατ' εξοχήν θρησκευτική φύση, για την οποία κάθε γεγονός, κάθε λεπτομέρεια, έχουν συμβολική σημασία και συγκρεκριμένο ηθικό βάρος. Αντλεί τα πρότυπά του από τους ασκητές Πατέρες και παρά την απαισιοδοξία του σχετικά με την ανθρώπινη φύση δεν «αναχωρεί» από τον κόσμο όπως οι μοναχοί. Πληρώνει ακριβά τις συνέπειες της ιδιότυπης αυτής επιλογής του, μεταξύ άλλων επειδή η χλιδή της υψηλής κοινωνίας της πρωτεύουσας του υπενθυμίζει μονίμως την ταπεινή του καταγωγή. Ενάντια στην κοινή παράδοση της Ορθόδοξης και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, δεν θεωρεί τις γυναίκες πιο επιρρεπείς στην αμαρτία από ό,τι τους άνδρες. Η καινοτόμος ισότιμη αντιμετώπιση των δύο φύλων κάνει το νεαρό εφημέριο ιδιαίτερα δημοφιλή στις ενορίτισσές του.

Το δεύτερο κεφάλαιο διερευνά την προέλευση και φύση των λειτουργικών καινοτομιών που έκαναν τον πατέρα Ιωάννη διάσημο κατ'αρχήν στην ενορία του στις δεκαετίες του 1850, 1860, 1870. Με μια αμεσότερη εκτέλεση της λειτουργίας, με εμπνευσμένη μελωδική ψαλμωδία από χορωδίες ενοριτών που εκπαίδευσε ο ίδιος, με κηρύγματα επί καυτών κοινωνικών θεμάτων στα οποία θρηνεί τη φτώχεια και κατακεραυνώνει τους πλουσίους, με την επαναφορά της Θείας Ευχαριστίας στο κέντρο της λατρευτικής ζωής της ενορίας, ο

πατήρ Ιωάννης έκανε την πιο σημαντική ατομική συμβολή στον επαναπροσανατολισμό της προς τα Θεία Μυστήρια.

Στο τρίτο κεφάλαιο η Κιτσένκο αναλύει τα χαρακτηριστικά της αγιότητας του πατρός Ιωάννη πριν η εικόνα του αλλοιωθεί από τις ιστορικές περιστάσεις. Δεν υπάρχει τίποτε το υπερφυσικό στο χαρακτήρα του ιερωμένου, που έχει πάθη όπως όλοι οι θνητοί. Αντίθετα όμως από την πλειοψηφία των ανθρώπων, ο πατήρ Ιωάννης αγωνίζεται επίμονα, μεθοδικά και τελικώς με επιτυχία κατά της αγάπης του για το καλό φαγητό, των σαρκικών του επιθυμιών και της έλξης του από τις κομψές γυναίκες της υψηλής κοινωνίας, της υπερηφάνειάς του, της φειδωλότητάς του, της ακοινωνικότητάς του. Η εγκράτειά του φθάνει σε τιμωρητικά επίπεδα. Η συναναστροφή του με όμορφες θαυμάστριές του δεν υπερνικά ποτέ την αυτοκυριαρχία του. Η υπερηφάνειά του πνίγεται στην προσευχή. Η ελεημοσύνη του παίρνει διαστάσεις που προκαλούν την επέμβαση εκκλησιαστικών αρχών για τη διαφύλαξη του βιοτικού επιπέδου της συζύγου του. Αφιερώνει τόσον πολύ χρόνο σε όσους έχουν την ανάγκη του ώστε του μένει ελάχιστος χρόνος για ύπνο. Συνδυάζει έτσι στο πρόσωπό του τις λειτουργίες δύο προηγουμένως διαφορετικών προτύπων προσφοράς στους πιστούς: την πνευματική καθοδήγηση και δύναμη της προσευχής που παρείχαν ασκητές και διάσημοι ερημίτες, καθώς και την αρωγή στα πρακτικά καθημερινά προβλήματα που παρείχε ο ενοριακός κλήρος στους ενορίτες. Το κάλεσμα του Ρώσου ιερωμένου για κοινωνική δικαιοσύνη, γεννημένο μέσα στη φτώχεια της παιδικής του ηλικίας, δικαιωμένο από τα πατριστικά του αναγνώσματα και εμπνευσμένο από την ανέχεια της υπαίθρου και των εργατικών κατοικιών των μεγαλουπόλεων, θυμίζει τους σοσιαλιστές συγχρόνους του, όπως τον Τσερνισέφσκι και τον Ντομπρολιούμποφ: και οι δύο ήταν γιοι κληρικών. Η εξαφάνιση της φτώχειας κατά τον Ιωάννη απαιτεί δύο κινήσεις: μία σε κοινωνικό επίπεδο και μία σε προσωπικό επίπεδο. Όπως και οι ριζοσπάστες θεωρητικοί, υποστήριζε μια ριζική αναδόμηση της κοινωνίας. Αντίθετα όμως με εκείνους, ο πατήρ Ιωάννης είδε το Χριστιανισμό και όχι τις σοσιαλιστικές θεωρίες ως βάση μιας τέτοιας αναδόμησης. Επίσης, όπως εκείνοι, είδε τη σκληρή δουλειά ως την ατομική συνισταμένη στη μάχη με τη φτώχεια. Αντίθετα με τους περισσότερους ριζοσπάστες, ο πατήρ Ιωάννης μπόρεσε να εφαρμόσει στην πράξη την ιδέα αυτή, ιδρύοντας τον Οίκο της Εργατικότητας, ένα συνδυασμό πτωχοκωμείου, σχολείου τεχνών και εργαστηρίου για απόρους. Συμπλήρωσε αυτήν την πρωτοβουλία με την παροιμιώδη ελεημοσύνη του.

Στο τέταρτο κεφάλαιο η συγγραφέας αναλύει τις επιστολές που έστειλαν στον πατέρα Ιωάννη χιλιάδες άνθρωποι από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας για να του ζητήσουν να προσευχηθεί για να θεραπευθούν από κάποια ασθέ-

νεια, ή οικονομική βοήθεια, ή να μεσολαβήσει στις αρχές για τη διευθέτηση κάποιας υπόθεσής του. Εδώ καταρρέουν αυστηρές διχοτομήσεις μεταξύ λαϊκής και «ελίτ» κουλτούρας, μεταξύ λατρευτικών συνηθειών των ανωτέρων και κατωτέρων στρωμάτων. Η Κιτσένκο διεισδύει στον ψυχο-πνευματικό κόσμο των αιτουμένων, είτε πρόκειται για αγράμματους χωρικούς, είτε για πολιτικώς ανήσυχους εργάτες, είτε για τις περιφημότερες αριστοκρατικές οικογένειες. Αντίθετα με όσους υπερτονίζουν τη θεωρία της διχοτόμησης της τσαρικής κοινωνίας σε δύο κουλτούρες (μία λαϊκή-ορθόδοξη και μία αριστοκρατική-εκδυτικισμένη-εκκοσμικευμένη), η Κιτσένκο αποκαλύπτει ένα συνεχές κοινωνικής ηθικής και σκέψης, όπου και οι ταπεινότεροι επιστολογράφοι κατανοούσαν βασικές αλήθειες σχετικά με τον τρόπο που μπορούσαν να τύχουν της Θείας Χάριτος. Για παράδειγμα, οι αιτούμενοι των προσευχών του Ιωάννη παραδέχονταν ότι όταν οι προσευχές τους δεν εισακούονταν ευθυνόταν γι'αυτό η αδύναμη πίστη τους και όχι ο Ρώσος ιερέας. Επιπλέον, οι επιστολές διέπονται από μια ορθόδοξη θεώρηση της κοινωνίας ως ηθικού σύμπαντος όπου ο καθένας παίζει το ρόλο του.

Από το πέμπτο μέχρι το όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο η συγγραφέας εξετάζει τις διαφορετικές χρήσεις και καταχρήσεις της αγιότητας του Ιωάννη της Κρονστάνδης, τόσο ενόσω βρισκόταν ακόμη στη ζωή, όσο και μετά το θάνατό του. Συντηρητικοί δημοσιολόγοι τον εξύμνησαν ως ιδεώδες Ορθοδόξων ηγετικών ικανοτήτων εν αντιθέσει προς τη φιλοσοφικώς νεωτερίζουσα και γραφειοκρατική ιεραρχία. Λαϊκοί ζηλωτές της πίστης που απέρριπταν χονδρικώς κάθε τι σύγχρονο και κήρυσσαν εαυτούς ως μόνους γνήσιους Ορθοδόξους, τον λάτρευσαν ως εν ζωή άγιο ή ακόμη και ως επανελθόντα Χριστό —και γι' αυτό ονομάστηκαν «Ιωαννικοί». Ο ριζοσπάστης συγγραφέας Νικολάι Λεσκόφ του επετέθη δριμύτατα για να εκδικηθεί την κριτική που έκανε ο Ιωάννης στην Τολστοϊκή αντίθεση προς την επίσημη Ορθόδοξη Εκκλησία. Σοσιαλιστές δημοσιολόγοι ευθύνονται για τα χαρακτηριστικά που έμελλε να καθορίσουν τη φήμη του πατρός Ιωάννη περισσότερο από οτιδήποτε άλλο ως ενός αντιδραστικού σκοταδιστή. Μετά το 1905, οι αντίπαλοι των πολιτικών μεταρρυθμίσεων και της αύξουσας εκκοσμίκευσης του ρωσικού κράτους σφετερίστηκαν το κύρος του ιερωμένου για να προωθήσουν τις αντινεωτερικές θέσεις τους. Η εκκλησιαστική ιεραρχία είχε αρχικά επιφυλάξεις προς τον πατέρα Ιωάννη, λόγω των καινοτομιών του. Παρά ταύτα, η αμείωτη υποταγή του στην Εκκλησία, η θεολογική ορθότητα των νεωτερισμών του και η από αιώνων καταγωγή του από τον ορθόδοξο κλήρο έπεισε την Ορθόδοξη ηγεσία ότι μπορούν να τον εμπιστευτούν. Οι περισσότεροι επίσκοποι ήταν αρκετά διορατικοί για να δουν στο πρόσωπο του ιερέα της Κρονστάνδης την ιδανική απάντηση της Εκκλησίας προς τις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής

—πρώτα από όλα την εντύπωση της διάβρωσης του θρησκευτικού αισθήματος του λαού και της συνακόλουθης απώλειας της παραδοσιακής θέσης της Εκκλησίας στην κοινωνία ως αποτέλεσμα οικονομικών ανακατατάξεων, νέων κοινωνικών θεωριών, πολιτικών αλλαγών και της αστικοποίησης.

Οι πολιτικές ταραχές των αρχών του αιώνα στη Ρωσία έδειξαν ότι ακόμη και άγιοι στερούνται ενός απλού δικαιώματος που απολαμβάνουν οι κοινοί θνητοί: το δικαίωμα στην ουδετερότητα. Την υποχρεωτική στράτευση της αγιότητας του πατρός Ιωάννη για ποικίλους πολιτικούς σκοπούς τόσο όσο ζούσε όσο και μετά θάνατον, την οποίαν επέβαλαν δημοσιολόγοι και δημοσιογράφοι, βιογράφοι, αγιογράφοι και σοβιετικοί προπαγανδιστές του μαχόμενου αθεϊσμού, μελετά η συγγραφέας στο τελευταίο κεφάλαιο. Έτσι, ο βίος του αγίου ιερωμένου δεν απέφυγε τις ιστορικές διαστρεβλώσεις υπό την πίεση της ακραίας πολιτικής πόλωσης που επικράτησε στο ρωσικό έθνος από το τέλος του 19ου αιώνα μέχρι το Γέλτσιν. Για παράδειγμα, το πόσο δημοφιλής ήταν ο πατήρ Ιωάννης μεταξύ των γυναικών είτε αγνοήθηκε από τους αγιογράφους του, είτε παρουσιάσθηκε ως απόδειξη του σκοταδισμού του από ριζοσπάστες και σοβιετικούς συγγραφείς που θεωρούσαν ότι ο οπισθοδρομισμός της θρησκευτικής πίστης μπορεί να επιβιώσει μόνον εν μέσω του πιο συναισθηματικού και λιγότερο μορφωμένου (γυναικείου) φύλου. Η όψιμη και επιφανειακή ανάμειξη του ιερωμένου στην πολιτική τονίσθηκε υπερβολικά τόσο από το φιλομοναρχικό ποίμνιο της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Εξωτερικού που τον ανακήρυξε άγιο το 1964, όσο και από το σοβιετικό καθεστώς που επιθετοποίησε το όνομα του Ιωάννη δίνονάς του την έννοια της αντεπαναστατικής δραστηριότητας φανατικών θρησκόληπτων. Ακόμη και το Πατριαρχείο Μόσχας χρησιμοποίησε την αγιότητα του ιερέα όταν τον ανακήρυξε και αυτόν άγιο το 1990 για να θεμελιώσει συμβολικά την ανωτερότητά του έναντι της Εκκλησίας του Εξωτερικού, τονίζοντας τα καθαρά ρωσικά και όχι τα υπερεθνικά χαρακτηριστικά του αγίου.

Το βιβλίο είναι υπόδειγμα συγγραφής επιστημονικών μονογραφιών που μπορούν να ελκύσουν και το μέσο αναγνώστη. Η συγγραφέας μαντεύει τις ερωτήσεις που γεννά στον αναγνώστη κάθε περιγραφή της ή κάθε στροφή της επιχειρηματολογίας της και ξεδιπλώνει ενώπιόν του τις δικές της ή ήδη προταθείσες απαντήσεις. Όταν οι πηγές της σιωπούν, η Κιτσένκο δεν διστάζει να συζητήσει εικασίες με βάση τη βαθειά της γνώση των «συμφραζομένων». Επίσης προβλέπει ποιά σημεία της ερμηνείας της είναι επίμαχα και επιχειρηματολογεί έναντι των πιο πιθανών ενστάσεων. Ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματά της είναι η οικειότητα που έχει τόσο με την εν γένει ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας, όσο και με την Ορθόδοξη λειτουργική παράδοση και ακόμη με την κοινωνική ιστορία της νεότερης Ρωσίας. Η δυνατό-

τητα αυτή δεν είναι διόλου αυτονόητη μετά μια ολόκληρη γενεά ιστορικών που καταπιάστηκαν με θρησκευτικά και εκκλησιαστικά θέματα και βάσισαν συμπεράσματα σε «κοινή» αναγωγική λογική ή σε γενικές αρχές της κοινωνιολογικής θεωρίας. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι ξένοι περιηγητές στη Ρωσία και μερικοί ιστορικοί θεωρούν τη χαμηλή κοινωνική αναγνώριση της οποίας τύγχανε ο ενοριακός κλήρος επακόλουθο της ολιγογραμματοσύνης τους και της κατάχρησης του οινοπνεύματος που (υποτίθεται ότι) έκαναν. Παρά την αληθοφάνειά της, αυτή η ερμηνεία αδυνατεί να εξηγήσει γιατί, δύο αιώνες μετά τη μεταρρύθμιση της εκκλησιαστικής εκπαίδευσης από τον Μέγα Πέτρο, το κύρος του ενοριακού κλήρου είχε ελάχιστα βελτιωθεί. Παρ' ότι ο ενοριακός κλήρος είχε στελεχωθεί με αποφοίτους εκκλησιαστικών σχολών και ακαδημιών, οι οποίοι έγιναν με τον καιρό ο πυρήνας μιας επαρχιακής ιντελλιγκέντσιας, ασχολούμενοι με την τοπική ιστορία, τη λαογραφία, την αρχαιολογία, την αρχιτεκτονική, κ.λπ., η γενική τους εικόνα δεν άλλαξε και ούτε ένας ιερέας δεν είχε ανακηρυχθεί άγιος μέχρι το τέλος της αυτοκρατορικής Ρωσίας. Κι αυτό, γιατί, όπως εξηγεί η Κιτσένκο, το αποφασιστικό κριτήριο κοινωνικού κύρους για τους ιερείς δεν ήταν το μορφωτικό τους επίπεδο, αλλά η ασκητικότητα ή μη του βίου τους και πρώτιστα η παρθενία. Έτσι οι έγγαμοι ιερείς, παρά τη μόρφωση που πολλοί εξ αυτών διέθεταν, έρχονταν πάντα στα μάτια του λαού δεύτεροι σε κύρος μπροστά στους ασκητές και τους μονάζοντες γέροντες —τους περίφημους «σταρτσί» της Ρωσίας. Ένα άλλο παράδειγμα των εγκύρων ερμηνειών της συγγραφέως είναι η απόρριψη της παραδοσιακής εξήγησης της πολύ χαμηλής συχνότητας με την οποία κοινωνούσαν —και κοινωνούν— οι Ρώσοι του 19ου αι. Αυτή η χαμηλή συχνότητα, η οποία άλλωστε χαρακτηρίζει γενικά τους Ορθοδόξους πληθυσμούς σε σχέση με τους Ρωμαιοκαθολικούς όπως γνωρίζουμε καλά στην Ελλάδα, δεν είναι απόδειξη της επιπολαιότητας της χριστιανικής πίστης ή το αποτέλεσμα μιας προϊούσας εκκοσμίκευσης περί τα τέλη του 19ου αι., όπως υποστήριξαν μελετητές πριν την Κιτσένκο. Αντίθετα, οι εμφατικές προειδοποιήσεις της Ορθόδοξης θεολογίας κατά της ανάξιας, χωρίς κατάλληλη προετοιμασία μετάληψης, γέννησε το φόβο της κατάχρησης της Θείας Ευχαριστίας, ενώ άλλα σύμβολα και αντικείμενα λατρείας, όπως λείψανα αγίων, αγιασμένο νερό, ευλογημένο ψωμί, σταυροί κ.λπ., έγιναν με τον καιρό πιο προσιτά στους πιστούς.

Το βιβλίο είναι η πρώτη από ένα πλήθος μονογραφιών σχετικά με την Ορθοδοξία στην κοινωνία της όψιμης αυτοκρατορικής Ρωσίας που βρίσκονται ακόμη στη διαδικασία της έρευνας, συγγραφής, ή έκδοσης. Το κεντρικό συμπέρασμα της συγγραφέως είναι ότι σε μια εποχή που η Εκκλησία εβάλλετο από τις παντοειδείς προκλήσεις της νεωτερικότητας, όπως ο έντονος

αντικληρικαλισμός των πολιτικών ελίτ, η αθεΐα της επιστημονικής ελίτ και η απώλεια της θρησκευτικής πίστης από μέρους του λαϊκού ποιμνίου, ο πατήρ Ιωάννης και η καινοφανής «εν κόσμω» ασκητικότητά του πρόσφεραν στην Ορθόδοξη ιεραρχία τη δυνατότητα να ξαναπλησιάσει τους πιστούς. Ο Ρώσος ιερωμένος έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην είσοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη νεωτερικότητα. Ο Ιωάννης της Κρονστάνδης έφερε την επίσημη Ορθοδοξία κοντά στο λαό με τη φροντίδα του για τις καθημερινές υλικές ανάγκες του ποιμνίου. Από την άλλη πλευρά, έφερε το λαό πιο κοντά στην επίσημη Ορθοδοξία επανορθώνοντας τα θεία μυστήρια στο κέντρο της ζωής της ενορίας και της λαϊκής πίστης. Η Κιτσένκο καταφέρνει να πλέξει βιογραφία, κοινωνική ιστορία, θεολογία και εκκλησιαστική ιστορία και να φωτίσει μια θεματική την οποία η πλειοψηφία των ακαδημαϊκών συγγραφέων έχει αγνοήσει τις τελευταίες δεκαετίες. Μεταξύ των ελαχίστων βελτιώσεων που θα μπορούσε να προτείνει κανείς στη συγγραφέα είναι ένα γλωσσάριο με τους πολλούς ρωσικούς όρους που χρησιμοποιούνται στο βιβλίο, τους οποίους δύσκολα θα προσπελάσουν οι μη ρωσομαθείς αναγνώστες και οι ανεξοικείωτοι με την εκκλησιαστική ιστορία.

ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΚΛ. ΠΙΣΙΩΤΗΣ
Kent State University, USA